

Een nieuw fundament onder Kasteel Terworm

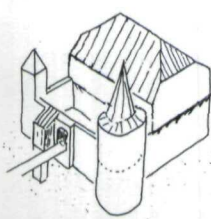
Als enkele heren met visie begin jaren '80 hun grootse plannen hadden kunnen verwezenlijken, dan was de naam Terworm heden ten dage reeds een begrip geweest. Dan wist iedereen waar *pretpark* Terworm lag, en hadden we met zijn allen het gelijkkluidend kasteel en andere monumenten zoals de hoeven Prickenis en De Struiver per achtbaan kunnen bezoeken.

We mogen ons gelukkig prijzen dat de megalomanen niet altijd de meer bescheiden medemens weten te overschreeuwen, want vandaag de dag is het groengebied tussen Heerlen en

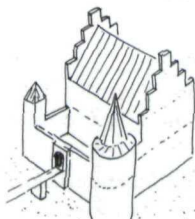
Voerendaal nog steeds helemaal 'uit de tijd'. Of moeten we zeggen tijdloos, en dus van alle tijden? Inmiddels heeft het terrein de status van beschermd natuurgebied gekregen en wordt

Kasteel Terworm na de restauratie.
Foto's Sjef Frijns, bureau Vermeulen/co.

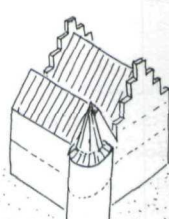
het beschouwd als één van de longen van de groene metropool Parkstad Limburg. Parkstad Limburg? Ja, Parkstad Limburg, want Oostelijke Mijnstreek mag je tegenwoordig niet meer zeggen, tenminste naar de mening van de dames en heren beleidsmakers. 'Oostelijke Mijnstreek' dat verkoopt niet, denken ze. In de jaren '70 en '80 is al getracht om met de operatie 'van Zwart naar Groen' alle sporen uit het 'carboon-verleden' weg te vegen.

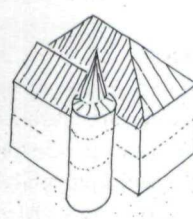
Circa 1400

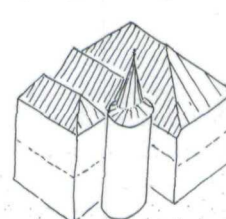
tweede helft 16de eeuw

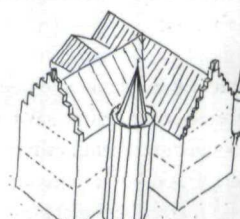
Circa 1625

kort voor 1650

1767

1890

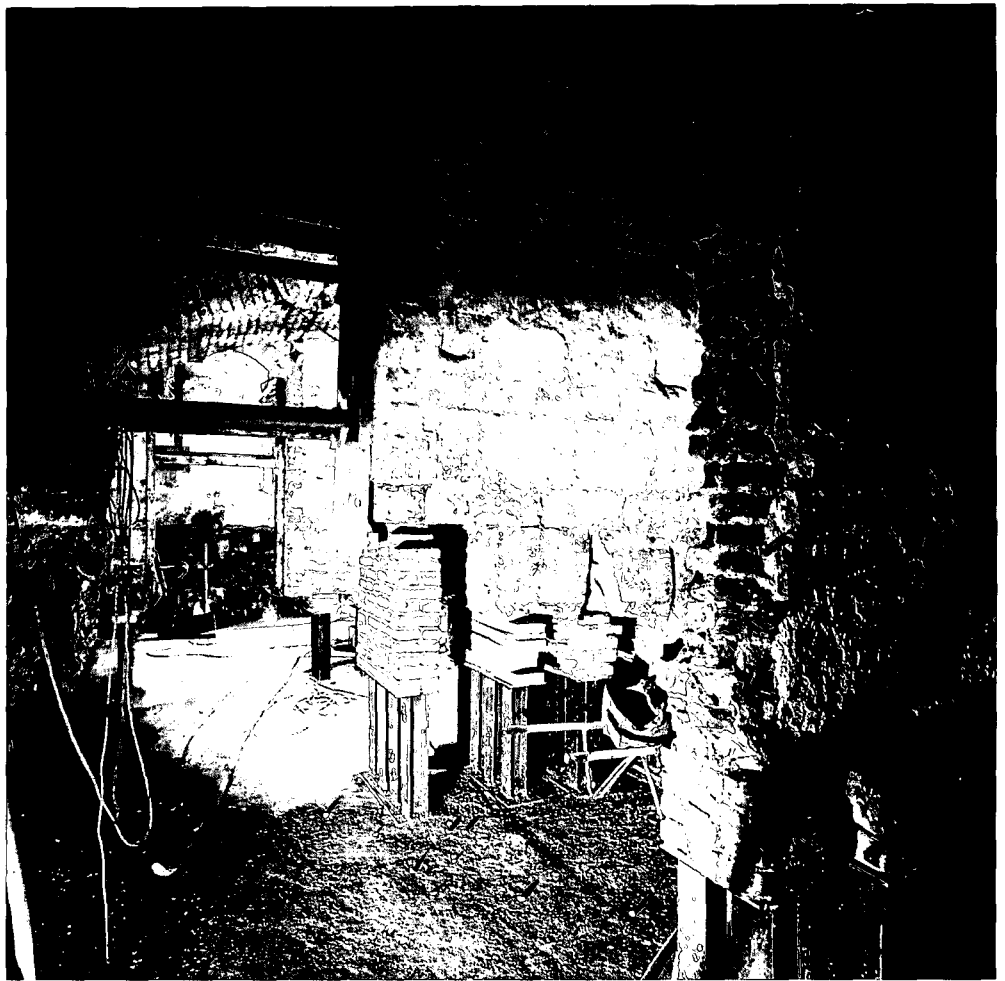
Schandalig veel unieke mijnmonumenten zijn toentertijd vernield, en blijkens de recente naamsverandering schaamt men zich nog steeds voor de mijngeschiedenis en het bijzonder cultureel erfgoed. Maar dit terzijde.

In de tegenwoordige toekomstvisie over Terworm en omgeving prevaleren de natuur- en cultuurhistorische waarden boven groot-schalig individueel gewin, wat niet betekent dat er geen ruimte voor particulier initiatief is. Integendeel, juist het zakelijk winststreven, zo wordt verwacht, kan als aanjager fungeren voor algemeen maatschappelijk profijt. De restauratie van kasteel Terworm door restaurantketen Van der Valk wordt dan ook gezien als een eerste 'kwaliteitsimpuls' voor het gehele gebied.

Waar is de Worm?

Kasteel Terworm ligt aan het deel van de Geleenbeek dat vroeger met Gitsbach werd aangeduid en het heeft naar alle waarschijnlijkheid, samen met de eerste bewoners, ook de naam van de beek gedragen. Aangezien deze familie Van Gitsbach ook veel bezittingen had nabij het riviertje de Worm werd ze ook wel aangeduid met de naam Van Gitsbach zu der Worm, of enkel met Zu der Worm. Ter onderscheiding van andere goederen die met Gitsbach werden aangeduid - heden ten dage bestaat er nog altijd een hoeve Gitsbach - ging het kasteel op gegeven moment de 'andere' naam van de familie dragen. Vandaar dat het aan de Geleen gelegen kasteel de naam draagt van het enkele kilometers oostwaarts gelegen grensriviertje.

Deze verklaring voor de naam van het kasteel geeft in een notendop de geschiedenis weer waardoor Zuid-Limburg zich onderscheidt. Tot aan de 20ste eeuw wordt, met uitzondering van de vroeg geïndustrialiseerde vestingstad Maastricht, de ontwikkeling van Zuid-Limburg bepaald door de uitermate vruchtbare lössgrond. De adel was dan ook typische plattelandsadel. De hoge opbrengst van de löss verklaart tevens waarom het adellijk bezit zo sterk versnipperd is: bij een erfenis bleek een verdere opdeling altijd mogelijk. Heden ten dage getuigt het grote aantal kastelen en kasteelhoeven in Zuid-Limburg nog van deze ontwikkeling. Toch is zelfs voor Zuid-Limburg het 200 hectare grote gebied van Terworm uniek: we treffen hier de archeologische en monumentale sporen aan van maar liefst zes adellijke huizen annex kasteelhoeven en die van negen boerderijen. Deze boerderijen zijn vaak weer afspitsingen van de kasteelhoeven. Met name het ontspringen van talloze bronnetjes in de hellingen maakte de stichting van een versterkte hoeve bijzonder aantrekkelijk. Naast de kwaliteit van het water, betekende de aanvoer ervan een mogelijkheid om het huis te omgrachten en om vis- en molenvijvers aan te leggen.

De ondergraven en gestutte keldermuren.

Last van overgewicht

Of de familie Van Gitsbach zu der Worm de stichter van kasteel Terworm is, staat niet onomstotelijk vast. Wel gaan de sporen van de oudste bebouwing terug tot de eerste helft van de 15de eeuw, toen het goed in bezit was van deze familie. In de loop der eeuwen kwam het kasteel voortdurend in andere handen. Het bezit werd, zoals de op pagina 27 afgebeelde reconstructie-tekeningen laten zien, meermaals uitgebreid, zowel in de breedte als in de hoogte. Oorspronkelijk was het onderste muurwerk en de buitenmuur van mergel en Kunrader steen; de binnenmuren waren, zoals dat in de middel-eeuwen bij adellijke huizen vrij gewoon was, van vakwerk. In de tweede helft van de 16de eeuw werd het vakwerk vervangen door baksteen, en werden de tongewelfde kelders gegraven. Samen met de latere uitbreidingen betekende dit een te zware belasting voor het originele fundament. Muren gingen wijken en in de vorige eeuw moest eerst de hoektoren opnieuw ondersteund worden - van rond werd hij toen veelhoekig - en bij de restauratie in 1890 bleek het noodzakelijk om vrijwel het gehele kasteel te beklampen. Uit de 16de eeuw stammen ook de oudste gedeelten van de voorburch. Deze werd in 1670 vernieuwd. Hiervan getuigen jaarankers

en een uitgekapt jaartal in een moerbalk boven in de doorrit van het portgebouw. Er is voortdurend aan het kasteel gebouwd en verbouwd, maar een ware metamorfose onderging Terworm in 1890. In opdracht van *Otto Napoleon baron de Loë-Imstenraedt* veranderde architect *L. de Fisenme* uit Meerssen het in- en exterieur van het kasteel. Met zijn aan de Hanzearchitectuur refererende trapgevels kreeg het huis toen een quasi-historisch aanzien. Vanwege geldgebrek kon niet elk voornemen worden gerealiseerd. Dit heeft geleid tot een merkwaardige plaatsing van het trappenhuis, 180° gedraaid ten opzichte van de gang. Het was de bedoeling geweest dat het trappenhuis aansluiting had gekregen op de ingang van de geplande uitbreiding aan de noordzijde, die echter niet werd uitgevoerd. Bij de recente restauratie is met toestemming van RdMz deze merkwaardigheid gecorrigeerd. In 1917 verkocht De Loë het kasteel aan de Oranje Nassaumijnen, die er hun kantoren voor een deel in onderbrachten. De belangrijkste reden voor de aankoop was niet zozeer het vinden van geschikte huisvesting als wel het voorkomen van schadeclaims in verband met verwachte mijnschade. Gelet op de herstellwerkzaamheden uit het verleden en de vrij drassige grond, was deze vrees niet zonder reden. Waarschijnlijk heeft het kasteel ten tijde van de kolenwinning inderdaad schade opgelo-

De merkwaardige trap tijdens de restauratie.

pen. Toen de zaakwaarnemers van de ON-mijnen in 1987 het kasteel aan Van der Valk verkochten, verkeerde het kasteel in elk geval in een kritieke staat. Het werd nog wel enkele jaren bewoond door kunstenaars en andere personen met een avontuurlijke inborst, maar uiteindelijk was bewoning onverantwoord. Slechts dankzij klampen en trekstangen stond het monument nog overeind, maar ook dit korset stond op knappen. Toen eind 1997 met de restauratie werd aangevangen, was dat zonder overdrijving meer dan noodzakelijk.

Historiserend

Van der Valk heeft architectenbureau *Mertens* verzocht om de restauratieplannen te ontwerpen. Volgens de beproefde formule van het bureau werden herstel en vernieuwingen zonder camouflage-trucs doorgevoerd, opdat er een prikkelende confrontatie tussen oud en nieuw tot stand zou komen. De voorstellen van het bureau waren in de ogen van Van der Valk soms te radicaal, zodat er een compromis moest worden gevonden. Dit blijkt bijvoorbeeld het geval met de alsnog gerealiseerde noordelijke uitbreiding, honderd jaar na de plannen van baron De Loë. Een uitbreiding was noodzakelijk om de keuken van het restaurant in onder te

brengen. Opdrachtgever en architect waren het met elkaar eens dat deze aanbouw daartoe de meest geschikte oplossing bood. Door de uitbreiding kon het kasteel aan symmetrische kracht winnen, temeer daar tevens de brug tussen de oostkant en de tuinen werd hersteld. De architecten hadden graag moderne materialen toegepast, terwijl de opdrachtgever meer voelde voor een minder opvallende - lees historiserende - oplossing. Voor de grote ingrepen heeft de laatste zijn zin gekregen, de hand van de architecten vind je voornamelijk terug in de details.

Verdere restauratieplannen behelzen het herstel van de gracht die kasteel en voorburch scheidde en de restauratie van de Rococo-tuin. Afgezien van wat vage contouren resten hiervan tegenwoordig enkel twee verweerde hekpijlers met Lodewijk XV-ornamenten. Voor zover de plannen er nu voorstaan is er in het restauratie-schema geen ruimte voor herstel van de zogenaamde artesische putten die baron de Loë anderhalve eeuw geleden heeft laten slaan. Zij waren uniek in Nederland. Een artesische put ontstaat als het water niet tot een eerste, maar tot een tweede ondoordringbare grondlaag wordt aangeboord. De artesische bronnen waren tussen 1842 en begin 20ste eeuw gezichtsbepalend voor Terworm. Het is trouwens de vraag of door de kolenwinning de ondergrondse waterhuishouding niet zodanig

is verstoord dat een artesische put nog geslagen kan worden.

Met dank aan oud-mijnwerkers

Van het meest spectaculaire staaltje van vakmanschap is nu niets meer te zien. Een restauratie van het kasteel was alleen verantwoord als het van een nieuw fundament werd voorzien. Men had de mogelijkheid om van binnenuit palen onder de muren te heien, maar het beste zou zijn als onder het gehele kasteel een betonnen plaat kwam te liggen. Na rijp beraad heeft men voor deze radicale oplossing gekozen. De vraag was natuurlijk: hoe krijg je die plaat eronder? De aannemer heeft het geniale idee uitgevoerd om om de twee meter muur een stuk weg te slaan en dat te vervangen door stalen stutten. Toen men 'rond' was, werden de overgebleven stukken muur weggeslagen en op hun beurt door stutten vervangen. Op een gegeven moment stond dus het hele kasteel letterlijk op stelten en kon het nieuwe fundament in de vorm van een betonnen plaat gestort worden. Bij dit huzarenstukje heeft men dankbaar gebruik gemaakt van de kennis en ervaring van oud-mijnwerkers. Zij weten natuurlijk alles van stutten, en konden precies vertellen hoe het werk moest worden uitgevoerd.

Kasteel Terworm heeft met de restauratie en herbestemming een fundament gekregen voor een gezonde toekomst. Momenteel wordt ook de hoeve Overste Douvenrade gerestaureerd. Het cultuur- en natuurhistorisch landgoed Terworm blijft dus een oord waar het prettig toeven is, en dat is heel wat anders dan een pretpark.

Met dank aan de Stichting Limburgse Kastelen en ir. A. Viersen voor gebruikmaking van de reconstructie-tekeningen. Binnenkort verschijnt er een monografie over kasteel Terworm, met daarin een bijdrage over de bouwgeschiedenis door de ir. A. Viersen.

- Bij het stadsarchief van de gemeente Heerlen is een herdruk van een topografische tekening van het landgoed Terworm uit 1880 te koop voor f 2,50

Drs. F. Hovens is PR-medewerker van Heemschut Limburg.